

**MAKTABGACHA TA'LIM MUASSASALARIDA BOLALAR ONGIDA
CHIQUINDILAR VA ULARNI SARALASH HAQIDA TUSHUNCHA HOSIL QILISHNING
ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI**

Ilmiy rahbar: p.f.n. dots. N.Sh.Bazarova.

Mustaqil izlanuvchi: Kenjayeva Zumrad Eshmamatovna.

Annotatsiya

Mazkur ilmiy maqolada maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning ekologik madaniyatini shakllantirish, chiqindilar turlari va ularni saralash bo'yicha dastlabki tushunchalarni singdirishning nazariy-metodik asoslari yoritiladi. Tadqiqotda ekologik tarbiya jarayonida didaktik o'yinlar, vizual materiallar, interfaol metodlar, tajribalar, sensor rivojlanishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar va ijtimoiy-amaliy faoliyatning o'рни ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Shuningdek, bolalarning chiqindilarni to'g'ri ajratish bo'yicha ko'nikmalarini shakllantirishning psixologik xususiyatlari, yoshga xos rivojlanish qonuniyatlari, barqaror rivojlanish tamoyillari, oilaviy hamkorlikning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada ekologik tarbiya berish jarayonida pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar va ilg'or xorijiy tajribalar sharhi ham berilgan.

Kalit so'zlar

Ekologik tarbiya, chiqindilarni saralash, maktabgacha ta'lim, ekologik madaniyat, barqaror rivojlanish, ekologik ta'lim metodlari, organik chiqindi, qayta ishlash, bolalar ongini rivojlantirish, didaktik ekologik o'yinlar.

Kirish

Bugungi globallashtirish va raqamlashtirish jarayonlari sharoitida ekologik madaniyatni erta yoshdan shakllantirish butun dunyo ta'lim tizimining ustuvor vazifasiga aylangan. Aholi sonining ortishi, iste'molning kuchayishi va chiqindilar miqdorining ko'payishi ekologik muammolarni yanada keskinlashtirmoqda. Shu sababli barqaror rivojlanish g'oyalari, chiqindilarni qayta ishlash madaniyati, resurslardan oqilona foydalanish kabi tushunchalarni bolalarga 3–7 yoshdan o'rgatish zamonaviy ta'limning asosiy yo'nalishlaridan biri sanaladi.

Maktabgacha yosh davri — bolaning ekologik qarashlari, dunyo haqidagi tasavvurlari, tabiatga munosabatining shakllanishida hal qiluvchi bosqichdir. Bu davrda bola ranglar, shakllar, toza va iflos muhit, tabiat ne'matlarining qadri haqida intellektivbilimlarni tez o'zlashtiradi. Shunday ekan, chiqindilarni saralash bo'yicha tasavvurlarni shakllantirish pedagogik nuqtai nazardan erta va samarali boshlanishi lozim bo'lgan jarayondir.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik savodxonlikni shakllantirish nafaqat nazariy bilim berishni, balki bolalarning bevosita amaliy faoliyati orqali o'rganishlarini

taqozo etadi. Ayni paytda ekologik tarbiyaning muhim yo‘nalishlaridan biri sifatida chiqindilarni saralash madaniyatini shakllantirish dolzarb masalalardan bo‘lib, bu jarayon atrof-muhitni muhofaza qilish, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish va ekologik xavfsizlikni ta‘minlashda alohida ahamiyat kasb etadi.

Chiqindilarni to‘g‘ri ajratish bo‘yicha tasavvurlarni shakllantirish kichik yoshdagi bolalarga murakkab ko‘rinishi mumkin, biroq ranglar, shakllar va obrazlar orqali tushuntirilganda bu jarayon oson va qiziqarli o‘quv faoliyatiga aylanadi. Bolalar predmetlarni bir-biridan farqlash, taqqoslash, guruhlariga ajratish kabi kognitiv jarayonlarni faol qo‘llaydilar, bu esa chiqindilar turlarini farqlash, qayta ishlanadigan va qayta ishlanmaydigan materiallarni anglash kabi ko‘nikmalarni o‘zlashtirishlariga yordam beradi.

Shu bilan birga, maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ongni shakllantirish jarayoni ularning psixologik rivojlanish xususiyatlariga to‘la mos kelishi kerak. Bu davrda bola ko‘rish, eshitish, teginish orqali olinadigan sezgi-motor tajribaga tayanadi, shuning uchun chiqindilarni saralashga oid mashg‘ulotlar ham vizual, amaliy va o‘yin shaklida bo‘lishi maqsadga muvofiqdir. Ta‘lim jarayoniga maxsus didaktik materiallar, rangli konteynerlar, piktogrammalar, ekologik o‘yinlar va tajribalar kiritilishi o‘quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 49-moddasida quyidagicha belgilangan.

Har kim qulay atrof-muhitga, uning holati to‘g‘risidagi ishonchli axborotga ega bo‘lish huquqiga ega.

Davlat fuqarolarning ekologik huquqlarini ta‘minlash va atrof-muhitga zararli ta’sir ko‘rsatilishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida shaharsozlik faoliyati sohasida jamoatchilik nazoratini amalga oshirish uchun shart-sharoitlar yaratadi.

Shaharsozlik hujjatlarining loyihalari qonunda belgilangan tartibda jamoatchilik muhokamasidan o‘tkaziladi.

Davlat barqaror rivojlanish prinsipiga muvofiq, atrof-muhitni yaxshilash, tiklash va muhofaza qilish, ekologik muvozanatni saqlash bo‘yicha chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

Davlat Orolbo‘yi mintaqasining ekologik tizimini muhofaza qilish hamda tiklash, mintaqani ijtimoiy va iqtisodiy jihatdan rivojlantirish yuzasidan choralar ko‘radi.

1. Maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik ong shakllanishining psixologik asoslari

Maktabgacha yosh kognitiv rivojlanishning eng faol bosqichidir. Bola bu davrda: predmetlarni rangiga qarab ajratadi; sabab–natija munosabatlarini tushuna boshlaydi; takroriy harakatlar orqali mustahkam ko‘nikma hosil qiladi;

ko'rganini tez eslab qoladi va taqlid qiladi;
amaliy faoliyat orqali eng yaxshi o'rganadi.

Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasiga ko'ra, 3–7 yosh oralig'ida bola atrof-muhitni bevosita sezgi organlari orqali idrok etadi. Shu sababli chiqindilarni saralash bo'yicha mashg'ulotlar rangli idishlar, belgilar, rasmlar ko'rsatmalar orqali o'rgatilganda juda samarali bo'ladi.

2. Chiqindi tushunchasini berishning metodik asoslari

Maktabgacha ta'limda ekologiya mavzulari sodda, bolaga tushunarli, o'yin orqali bayon qilinishi kerak. "Chiqindi" tushunchasi quyidagi tartibda berilishi maqsadga muvofiq:

2.1. "Chiqindi nimadan paydo bo'ladi?" mavzusi

o'yinchoqlar qutisi, qog'ozlar, plastik idishlar misolida;

iste'mol + ortiqcha = chiqindi formulasi;

tabiatdagi chiqindilar (qo'ziqorinlar chirindisi) va inson tomonidan yaratilgan chiqindilar farqi.

2.2. Chiqindilar turlari

organik (meva po'stlog'i, o'simlik qoldig'i)

qog'oz chiqindi

plastik chiqindi

shisha chiqindi

metall chiqindi

Bolalar har birini ushlab ko'rib, hidlab, teginib, sensor idrok bilan o'rganadi.

2.3. Chiqindi idishlarining ranglari

Ko'k — qog'oz

Sariq — plastik

Yashil — shisha

Qizil — metall

Jigarrang — organik chiqindi

Bu ranglarni kartochkalar, plakatlar, multimedia vositalari yordamida mustahkamlash samarali hisoblanadi.

3. Chiqindilarni saralash ko'nikmasini shakllantirishda didaktik o'yinlarning ahamiyati

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun o'yin asosiy o'rganish vositasidir.

3.1. "T o'g'ri qutiga sol!" o'yini

Turli chiqindilar maketlari beriladi, ular rangli qutilarga ajratiladi.

3.2. "Nimani qayta ishlash mumkin?"

Qayta ishlanadigan va qayta ishlanmaydigan materiallarni ajratish.

3.3. "Chiroyli tabiatni saqlaylik!" ijodiy topshirig'i

Bolalar qog'oz chiqindidan kollaj yasaydilar — qayta ishlash mazmunini mustahkamlaydi.

3.4. Ekskursiyalar

bog' ichida tozalash aksiyasi;
chiqindi saralash burchagini ko'rish;
kichik kompost tayyorlash jarayoni.

4. Ekologik madaniyatni shakllantirishda oilaning o'рни

Bolalar bog'chasida shakllantirilayotgan ko'nikmalar oilada davom ettirilmasa, samaradorlik pasayadi. Shu sababli tarbiyachilar:

ota-onalar bilan seminar o'tkazish;
uyga "ekologik vazifalar" berish;
chiqindini kamaytirish bo'yicha maslahatlar tarqatish;
“Plastiksiz hafta” kabi tadbirlarni tashkil etishlari lozim.

Oilaviy ishtirok bola uchun ijtimoiy namuna yaratadi va ekologik madaniyatning mustahkamlanishiga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, oilaning ekologik tarbiyadagi o'рни bolaning kundalik hayot tajribasi bilan bog'liq bo'lib, u doimiy ravishda kuzatish va amaliy faoliyat orqali shakllanadi. Bola ko'proq kattalarga taqlid qilgani sababli, ota-onalarning o'zlari chiqindilarni saralash, ortiqcha iste'moldan qochish, qayta ishlanadigan mahsulotlarni tanlash kabi odatlarni namoyon etishlari ekologik madaniyatning samarali shakllanishiga yordam beradi. Oilada yaratilgan ekologik muhit — bolada tabiatga nisbatan mas'uliyatli munosabatning shakllanishida hal qiluvchi omillardan biridir.

Ota-onalar ekologik tarbiyada faol ishtirok etgan taqdirda bolalar ekologik tushunchalarni tezroq va izchil o'zlashtiradilar. Masalan, chiqindilarni rangli paketlarga ajratish, plastik iste'molini kamaytirish, qog'ozni tejankor ishlatish, suvni isrof qilmaslik kabi oddiy amaliy odatlar bolaning ongida erta yoshdan shakllanadi. Bu odatlar nafaqat ekologik savodxonlikni oshiradi, balki bola uchun mustaqil fikrlash, mas'uliyatni his qilish, tartibli, intizom kabi shaxsiy sifatlarni rivojlantiradi.

2030 yilgacha bo'lgan davrda aholining ekologik madaniyatini yuksaltirish Konsepsiyasida, Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'lim-tarbiyani shakllantirish yo'nalishida quyidagi chora-tadbirlar amalga oshirilishi belgilangan:

rivojlangan xorijiy davlatlarning ta'lim dasturlarini tahlil qilish asosida maktabgacha ta'limning davlat o'quv dasturiga quyidagilarni nazarda tutuvchi qo'shimchalar va o'zgartirishlar kiritish:

tarbiyalanuvchilar uchun ekologik madaniyat asoslarini shakllantirishga qaratilgan ona tabiatni asrab-avaylash, unga nisbatan mehr-muhabbat tuyg'ularini kuchaytirish mavzularida tomoshalar va sahna ko'rinishlarini tashkil etish;

atrof-muhitni asrab-avaylashga bag'ishlangan ekologik burchaklar tashkil etish va ularga qo'yilgan talablarni belgilash.

5. Xorij tajribasi va O'zbekistondagi ekologik tashabbuslar

Finlyandiya tajribasi

Bolalarga 3 yoshdan boshlab chiqindi qutilari bilan ishlash o'rgatiladi. Har mashg'ulot interfaol tarzda tashkil etiladi.

Yaponiya tajribasi

Maktablarda va bog'chalarda chiqindini 10 dan ortiq turga ajratish amaliyoti mavjud. "Poklik madaniyati" dasturi bolalar ongiga erta singdiriladi.

O'zbekistonda amalga oshirilayotgan ishlar

"Yashil makon" umumxalq harakati;

"Ekoskautlar" loyihasi;

maktabgacha ta'lim tizimida ekologik tarbiya bo'yicha o'quv-metodik qo'llanmalarining joriy etilishi;

Chiqindilarni saralash bo'yicha turli nodavlat tashabbuslar.

Bu tajribalar maktabgacha yoshdagi bolalar uchun ekologik madaniyatni tizimli shakllantirish imkonini kengaytiradi.

Xulosa

Maktabgacha yoshdagi bolalarga chiqindilar va ularni saralash haqida tushuncha berish — ekologik madaniyatning poydevorini yaratish demakdir. Bolalarning yosh xususiyatlariga mos pedagogik yondashuvlar, o'yin va amaliy mashg'ulotlar, oilaviy hamkorlik va ta'lim muassasasidagi ekologik muhit uyg'unlashganda samaradorlik yanada ortadi. Ekologik tarbiya — kelajak avlodning tabiatga mas'uliyatli munosabatini shakllantiruvchi muhim omil bo'lib, ushbu yo'nalishda olib borilgan har bir izchil ish jamiyat rivojiga hissa qo'shadi.

Shuningdek, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida chiqindilarni saralash bo'yicha bilimlarni singdirish bolaning nafaqat ekologik savodxonligini, balki kundalik hayotdagi mas'uliyat, tartiblilik, iqtisodiylik, mustaqil qaror qabul qilish kabi muhim kompetensiyalarini ham rivojlantiradi. Bu jarayon bolalarda kuzatuvchanlik, tahlil qilish, solishtirish, tasniflash kabi kognitiv faoliyatlarni faollashtiradi va ularning umumiy intellektual rivojlanishiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Ekologik tarbiyaning yana bir muhim jihati — uning doimiylik va tizimlilik talab qilinishidir. Chunki chiqindilarni saralash bo'yicha shakllantirilgan ko'nikmalar vaqt o'tishi bilan amaliyotda mustahkamlanib borishi kerak. Shu sababli tarbiyachilar tomonidan rejalashtirilgan ekologik mashg'ulotlarni muntazam o'tkazish, ekologik loyihalar, ko'rik-tanlovlar va tabiatni asrashga qaratilgan kichik aksiyalarni tashkil etish yuqori samaradorlikka olib keladi.

Bundan tashqari, bolalar ongida ekologik qadriyatlarni shakllantirishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, multimediali vositalar, interfaol o'yinlar va ekologik tajribalar katta ahamiyatga ega. Vizual materiallardan foydalanish, rangli

chiqindi konteynerlari, piktogrammalar, animatsion videodarslar orqali berilgan ma'lumotlar bolalarning mavzuga bo'lgan qiziqishini yanada kuchaytiradi va o'quv jarayonini samarali qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. O'zbekiston Respublikasi "Maktabgacha ta'lim to'g'risida"gi Qonuni.
2. Barqaror rivojlanish bo'yicha BMTning 2030 yilgacha mo'ljallangan dasturi.
3. Piaget J. "Child's Cognitive Development Theory". – Nyu-York, 1952.
4. Vygotskiy L.S. "Bolalar psixologiyasi asoslari". – Moskva, 1984.
5. Xidirova G., Rasulova M. "Maktabgacha ta'lim pedagogikasi". – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
6. UNESCO. Early Childhood Environmental Education Guidelines. – Paris, 2018.
7. Anderson R. "Waste Sorting in Early Childhood". – London, 2019.
8. "Ekologik tarbiya asoslari". O'quv-metodik qo'llanma. – Toshkent, 2021.
9. OECD. Finland Early Childhood Education Sustainability Practices. – 2020.